

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 3, 2017

Sayfa: 1907-1930

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[16-08-2017] – [11-09-2017]

Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey

Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler

Hakan YALAP

Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Asst. Prof. Dr., University of Nevşehir Hacı Bektaş Veli, Faculty of Education

orcid.org/0000-0003-0300-2741

hakanyalap@hotmail.com

Öz

Türk kültürü kendi yaşam alanını edebiyat sanatı çerçevesinde oluşturmuştur. Maddî ve manevî tüm kültür öğeleri bir vesile ile edebiyatın malzemesi olmuştur. Böylelikle uzun bir zaman dilimini ve geniş bir yaşam alanını kapsayan Türk kültür hayatının her safhası büyük önem arz etmektedir. Türk kültürünün oluşum, değişim ve gelişim özelliklerinin izi edebiyat sanatından takip edilebilmektedir. Türk edebiyatı her ne kadar manzum ve mensur olarak tecessüm etse de toplumun her kesiminde manzum yönü ağır basan bir edebiyattır. Bu makalede Klâsik Türk Edebiyatı kaynakları ışığında kahve, kahvehane, kahvenin günlük Türk yaşamının vazgeçilmez bir içeceği olma yolundaki yasaklama girişimleri, yasaklar boyunca sürdürülen tartışmalarda şâirlerin gözünden kahvenin ve kahve tüketiminin boyutları ile son olarak edebiyat-kültür dünyamızda kahvehanelerin durumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Kahve, Kahvehane, Şiir, Şâir.

Coffee And Coffee Houses In The Literature And Culture History In The Light Of Classical Turkish Literature

Abstract

Turkish culture creates its living space within in the frame of literature art. Tangible and spiritual elements of Turkish culture have become a material of the literature. Therefore every stage of Turkish culture life which includes a long time zone and a large living space has a great impotance. The trace of formation, change and development characteristics of Turkish culture can be followed in the literature art. Although Turkish literature is known as a poetry and prose, it is a literature whose poetry is dominant in every part of society. In this article, the coffee, coffee house, banning attempts to become an irreplaceable drink of Turkish daily life, the size of a cup of coffee and the consumption of the coffee in the eyes of poets in discussions which occur along bans and finally the situation of coffee houses in our literature and culture world has been examined.

Keywords: Classical Turkish Literature, Coffee, Coffee House, Poem, Poet.

Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan kahve, “kök boyasıgillerden, sıcak iklimlerde yetişen bir ağaç (Coffea arabica) ve bu ağacın meyvesinin çekirdeği, bu çekirdeklerin kavrulup çekilmesiyle elde edilen toz ve bu tozla hazırlanan içecek” (Türkçe Sözlük, 2005:1036), (Tietze, 2016:55) olarak tavsif edilmektedir. Kahve bitkisinin meyve ve çekirdeğine Arapçada “bün” adı verilmektedir. Latince adı coffea arabica olan kahve kelimesinin eski Arapçada ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemekle beraber ilk anlamının şarap olduğu ve iştah kestiği (kahy) için bu mânâyı aldığı, bugün kahve olarak adlandırılan içeceğe bu adın ehl-i keyf kimseler tarafından verildiği kaydedilmektedir (Bostan, 2001:203). Şu hâliyle kahve kelimesinin maddî dünyadaki görüntüsüyle birlikte Türkçeye Arapçadan aynen geçtiği anlaşılmaktadır. İlk vatanı Habeşistan olan ve VIII. yüzyılın sonlarına doğru Yemen’de, meyveden yapılmış bir içki olarak kullanılan kahve, X. yüzyılın başında Mısır’a girmiş, oradan da Suriye, İran ve Türkiye’ye geçmiştir (Yaman, 2004:3). XVII. yüzyıl ortalarından itibaren de Avrupa’nın önemli şehirlerinde kahve içimine başlandığı bilinmektedir. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren kahve piyasası Uzak Doğu ve Latin Amerika’dan gelen kahveyle tanışmaya başlamıştır. Koloni kahveleri daha ucuz olması sebebiyle de hızla yayılma alanı yakalamıştır.

Kahvenin keşfi konusunda birkaç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birisine göre “Habeşistan’ın Kaffa bölgesinde yaşayan bir çoban sıcakta uyusuk bir halde olan koyunların bir ağacın meyvesinden yedikten sonra zindeleşip canlandıklarını fark eder. Kendisi de bu meyveleri kaynatıp suyunu içince enerjisinin arttığını hisseder. Bir başka anlatıya göre Hz. Süleyman seyahatlerinin birinde bir köye gelir ve insanların bilinmeyen bir hastalığın pençesinde kıvrandıklarını görünce Cebrail’in buyruğu ile Yemen’den gelen kahveyi kavurup bir içecek elde eder. Bundan içen hastalar iyileşirler” (akt. Duvarcı, 2012:77). Bir diğer rivayet kahvenin keşfini mustasavvıf bir kimlik üzerinden aktarır. Buna göre “Şeyhü’l Hasan Şazelî, 1258 yılında Mağrib’den Sevâkin semtine hacca giderken Zümrüd dağından altı konak uzakta bulunan bir yerde, müridi Şeyh Ömer’e, ben burada öleceğim, sana vasiyetim şudur ki, öldüğüm zaman, buraya, yüzü örtülü bir kişi gelecektir, onun sözleriyle amel et, der. Filhakika şeyh, orada ölür ve yüzü örtülü şahıs da görünür. İki kişi birleşerek buldukları yerde bir çukur açmaya başlarlar, çıkan su ile de şeyhi gasl ve defnederler. Yabancı şahıs, defin işi ikmal edilince, çekilip gitmek isterse de, Şeyh Ömer kendisini bırakmak istemez, eteğinden yakalar, kim olduğunu sorar. Yabancı şahıs, şeyhin bu sualine yüzündeki nikabı kaldırmakla cevap verir. Bu, Ömer’in şeyhi ve biraz evvel defnedilmiş olan Şeyh Şazelî’nin ta kendisidir. Bu sırada Şeyh Şazelî, Ömer’e ağaçtan bir yuvarlak top verir. Şeyh Ömer, Sevâkin’e gider, orada yerleşmek

ister; fakat şeyhinin kendisine verdiği yuvarlak top, harekete gelir, bu sebeple orada kalamaz ve bir gemiye binerek Muha'ya gider. Yuvarlak top burada hareketten kalır, şeyh de ikamete karar verir. Oracıkta sazdan bir kulübe inşa eder, yanına da bir kuyu kazar. Kuyunun içinden tatlı bir su çıkar. Aradan bir müddet geçince Muha halkı bir hastalığa tutulur. Halk da Şeyh Ömer'den şifa ister. Onun duasıyla hastalar iyileşir. Bu sırada Muha padişahının kızı da aynı hastalığa tutulur, onu da şeyhe götürürler. Kız, bir kaç gün şeyhin yanında kalır, duasıyla hastalık zail olur. Fakat halk, hesna ve müstesna bir kızın günlerce şeyhin yanında kalmasını hoş görmezler. Dedikodu başlar ve şeyhin kıza tecavüzde bulunduğu iddia olunur. Bu dedikodular padişahın da kulağına gider, müteessir olur ve şeyhin Usab Dağı'na nefyini ferman eder. Şeyh bir kaç müridi ile bu dağa gider. Fakat yiyecek namına bir cins meyveden başka bir şey bulamazlar. Çar ve naçar bu meyveyi bir çömleğe koyup kaynatarak suyunu içerler ve vakitlerini geçirirler. Bu, kahvenin kendisidir. Bu sırada Muha'yı bir başka hastalık, uyuz, istila eder. Muha'dan şeyhi sevenlerden birkaçı, dağa, kendisini ziyarete gelirler. Şeyhin ve müritlerinin içtikleri kahvenin suyundan onlar da içerler ve tutuldukları hastalıktan tamamen kurtulurlar. Bunların salim bir surette Muha'ya dönmeleri, halkı şaşırır, kendilerinden, hastalıktan nasıl kurtuldukları sorulur, 'Şeyhe gittik, orada bir su içtik, hastalığımız geçti.' cevabı verilir. Halk arasında süratle yayılan bu haber, padişaha da ulaşır ve Şeyh Ömer, Muha'ya davet olunur. Padişah, Şeyh Ömer'e fazla hürmet gösterir ve kendisi için büyük bir bina inşa ettirir. Şeyh de böylece Muha'ya yerleşir, evlenir ve ömrünün sonuna kadar da oradan ayrılmaz" (Yaman, 2004:6).

Kahvenin mutasavvıflar tarafından kullanıldığı ve yayıldığı hakkında aykırı bir görüş öne süren olmamıştır. Sufilerin gece ibadetlerinde uyanık ve dinç kalmalarını temin ettiği için kahve kullandığı bilinmektedir. Kahvenin mutasavvıflar tarafından tüketilmesi ona bir çeşit meşruiyet kazandırdığı gibi önem de kazandırmıştır. Böylelikle kahve, mistik bir kimlikten mistik bir lezzete bürünmüştür denilebilir. Kahve, mutasavvıfların yoğun olarak bulunduğu Kahire Ezher cami çevresinde de içilmeye başlanınca kıymetli bir ticari mal haline gelmeye başlamıştır (Demir, 2014:9).

Klâsik Türk Edebiyatında Kahve

Kahve, rengi, kokusu, yasaklandığı zaman dilimi, ikram vasıtası olan fincanları ile Klâsik Türk Şiirinde günlük hayatın yansıması olarak pek çok mecaz ve teşbihe konu olmuştur. Kahvenin Klâsik Türk Edebiyatındaki görüntüsü konusunda çalışmalar yapılmıştır.¹ Ancak arkasında hâlâ büyük

1 Kahvenin Türk edebiyatındaki görüntüsü üzerine en kapsamlı çalışmalardan birisini Prof. Dr. Namık Açıkgöz, "Kahvenâme" adlı eseriyle yapmıştır. İlgili çalışma, yazılı ve sözlü edebî kültür birikimine müracaat edilerek kahveyle ilgili beyitlerin, manzumelerin, türkü ve

bir yazılı miras bırakan Klâsik Türk Şiirinde yeni keşfedilen dîvânlar, her anlamda zengin bir malzeme ihtiva etmektedirler. Dolayısıyla her bir dîvân kültür dünyamıza açılan yeni bir kapı olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma hazırlanırken altmışın üzerinde dîvân taranmıştır. Bu makaleden sonra ortaya çıkacak yeni manzumelerin kahvenin Türk kültür dünyasına dair önemli bilgiler içereceği muhakkaktır.

Kahvenin Anadolu'ya geldiği yerin Yemen olduğu konusu nikriz makamında, laedri bir şarkıda dile getirilmiştir:

“Kahve Yemenden gelir
Bülbül çemenden gelir
Aman a canım sürmelim palazım
Kekliğimde yeşilim aman”

XVII. yüzyıl şâirlerinden Ahmet Nâmî (öl. 1673) bir kıtasında kahvenin menşei, fizikî niteliklerini, kokusunun güzelliğini ifade ederek belki kahveye olan düşkünlüğünü de bu kıta vesilesiyle ortaya koymuştur:

“Kahve-i rû-siyehi bun sanur idüm Nâmî
Meger ol rind-i Üveysî imiş aslı Yemenî
Âşinâdur gibi gâlib nefes-i Rahmâna
Cân meşâmına irişdürdi şemîm-i Karenî” (Yenikale, Tarihsiz:242)

Kokusu ve teskin ediciliğiyle çok kısa bir zaman diliminde Türkler arasında revaç bulan kahve, kısa zamanda Avrupa'ya ve dünyaya yayılma fırsatı yakalamıştır. Türklerin kendilerine has pişirme teknikleriyle hazırladıkları kahveleri bir tören suretiyle servis etmeleri kısa sürede tüm dikkatleri bu içeceğe yöneltmeyi başarmıştır. Kahvenin Türkiye'ye gelen yabancı devlet ricali ve tüccarlara özel olarak tasarlanmış fincanlarla servis edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya gitmeye başlayan Türk devlet adamları, giderken yanlarına kahve ve kahve takımlarını almayı da ihmal etmemişlerdir. Dolayısıyla Avrupa kıtasına yayılan ve Türkler tarafından özel önem verilen, keyif verici, sakinleştirici, emsalsiz sohbetlerin bahanesi bu içeceğe de “Türk kahvesi” denilmeye başlanmıştır.

manilerin, tekerlemelerin, bilmece ve atasözlerinin, fıkraların bir araya getirerek değerlendirilmesi esası üzerine kurulmuştur (Açıkgöz, 1999:IX).

Kahvenin teşbih ve mecaz dünyasıyla edebî sanatlardaki görüntüsü hakkında bir diğer çalışma Gülay Durmaz'a aittir. Yazar, “Examining Coffe and Coffe Houses in the Divan Poetry” başlıklı makalesinde kahvenin divan şiirinde nasıl ele alındığını gösterilmeye ve kahvehanelerin toplum içindeki yerinin belirlenmesine yardımcı olan beyitlerin değerlendirilmesine çalışıldığını (Durmaz, 2010:253) belirtmiştir.

Kahvenin Osmanlı topraklarına ulaşip Türkler tarafından kullanımına bakıldığında Solakzâde'ye göre kahve Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini takip eden yıllarda tüccarlar tarafından İstanbul'a getirilmiş, Kanunî Sultan Süleyman devrinde meşhur olarak günlük hayatın vazgeçilmezi olmaya başlamıştır (Emeksiz, 2009:123).

Kanunî döneminin sultanu'ş-şuarası Bâkî'nin (öl. 1600) aşağıdaki beyti XVI. yüzyıl Türkiye'sinde kahvenin meşhur bir içecek olduğunu ve hüznü gönül sahiplerinin kahve ve afyon şurubu ile zevk bulduğunu terennüm etmektedir:

“Dil-i mahzun bulurdı kahve vü berş ile Bâkî zevk

Dirigâ aradan zevk-i dil-i mahzûn ise gitdi” (Küçük, 2015:311)

Ancak Türk kahvesinin Osmanlı Devleti'nde ehl-i keyf arasında bu derece meşhur olmasının arkasında ciddî mücadelelere ve büyük çekişmelere sebep olduğu da bilinmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde şarap yasaklanmış ve İstanbul'a şarap getiren gemiler Haliç'te yaktırılmıştır. Bu olay vesilesiyle şâir Can Memi (öl. 1586-87) şarabın yokluğundan kahveye muhtaç kaldığına hayıflanmaktadır:

“Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey

Kıldın esîr-i kahve bizi hey zamâne hey” (Açıkgöz, 1999:7).

Şâirin bu beyti, XVIII. yüzyıl şâirlerinden Haşmet (öl.1768) tarafından bir tesdise kaynak olacaktır.

Kaynaklar, XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar Anadolu coğrafyasında kahve veya kahvehaneden bahsetmezler. 1554 yılında Halep'ten Hakem ve Şam'dan Şems adında iki kişi Tahtakale'de kahve satmaya başlamışlardır (Emeksiz, 2009:126). Ehl-i keyif bazı kimseler ile okur-yazarlar kahve vesilesiyle bir araya gelirler, kimisi tavra, satranç oynar, kimisi de gazellerle şiir ve edebiyattan söz ederlermiş (Pala, 2007:55). Ehl-i keyfin buluşma noktası olan kahvehaneler edebî muhit çevresinde de o derece meşhur ve etkili olmuştur ki, etkisi Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürmüştür. Ediblerin bulunduğu bir mekân olan kahvehaneler ve şâirlerin üzerinde bıraktığı etki XVII. yüzyıl şâirlerinden Süheylî'den takip edilebilir.

Şam'da doğmuş ve büyümüş olan XVII. yüzyıl şâirlerinden Süheylî (öl. ?) babasıyla birlikte İstanbul'a gelmiş ve şiir konusunda kendisini İstanbul'da yetiştirmiş ve buradaki edebî hareketliliği takip etmiştir. Tarihçi-yazar kimliğiyle bilinen şâir, 1585 Tebriz Seferi'nde Özdemiroğlu Osman Paşa ile Gazi Giray Han'ın görüşmelerini kaydetmiş, resmî yazışmalar yapmıştır. Şâir, musahipleri Osman Paşa ve Cafer Paşa'dan sonra sığındığı Cerrah Mehmet Paşa'nın 1599'da azlinden ve nikris hastalığından dolayı istikbal göremeyişinden olsa gerek tekrar Şam'a dönmek zorunda kalmıştır. 1606

yılından itibaren Mısır'da divan kâtibi olarak görev yapan Süheylî, burada devamlı gurbet sıkıntısını yaşamış ve Mısır Valisi Mehmet Paşa'dan kendisine İstanbul'da bir görev vermesini istemiştir. Çeşitli zaman dilimlerinde çeşitli vesilelerle kendi değerinin bilinmemesinden yakınan şâir, bir türlü İstanbul'a geri dönememiştir. 1633-34 yılında yazmış olduğu tarih, şâirin yazdığı son manzumedir. Dolayısıyla şâirin, 1634'ten sonra vefat ettiği düşünülebilir (Harmancı, 2007:13-24).

"Anadolu'dan Bağdat'a gelen şâir Hâtemî Bey'e (ö. 1595/96) yazdığı şiirde Süheylî ile ilgili önemli bilgilere rastlanır. Şâir, sürekli seyahat etmekte olan Hâtemî'ye İstanbul'a götürülmek üzere verdiği şiirde, isimlerini bildiği ve pek çoğunu tanıdığı kırk üç şâirden bahseder. Selam yolladığı bu şâirlerin İstanbul kahvehanelerinde yaptıkları sohbet meclislerine daha önce katılmış olan Süheylî, Hâtemî Bey'e bu meclisleri sorarak İstanbul'a olan özlemini dile getirir. Bu şiirde, İstanbul güzellerini sorarken Vefâ'dan, gördüklerini yazması için bir kulaç kağıd yetmeyecek kadar güzel olan Kâğıthane temasından söz etmiştir" (Harmancı, 2007:15).

Süheylî, manzumesinde bütün şâirlerin kahvelerde toplanıp gümüş yüzlü sâkîlerin sefasını sürüp sürmediklerini merak etmekte ve bu meclislere özlem duymaktadır:

"Olur mı kahve-hâne yine mecma' ehl-i 'irfâna

Sürerler mi safâsın sâkiyân-ı sîm-sîmânuñ" (Harmancı, 2007:154)

Şâirliğinden önce tarih ve hikâye yazarı olarak bilinen Süheylî, olgunluk dönemini İstanbul'dan uzakta yaşayarak sanatında Osmanlı Devleti'nin uzak köşelerinin kültür ortamını aktarmış olmalıdır.

Hızlı bir şekilde insanların toplandığı mekân halini alan kahvehaneler, devlet ricalinin dikkatini çekmiş olmalı ki, kötülük ve fitne yuvası olarak addedilmiştir. Evliya Çelebi de Manastır şehrini anlatırken bu şehir kahvehanelerini dedikodu yeri ve günah yuvası olarak anlatmıştır (Evliya Çelebi, 2010:798). Evliya Çelebi, Seyahatnâme'de dolaştığı Osmanlı coğrafyasındaki şehirlerin kahvehanelerini etraflıca tasvir etmiştir. Seyahatnâme'de hangi kahvehanelerde kimler oturur, ne yaparlar, kahvehanelerin tefrişatı nasıldır gibi soruların cevaplarına yanıt bulunabilir.

Kahve ile beraber halk arasında yeni bir sosyal çevre meydana gelmiştir. İlk defa insanlar toplu olarak bir yerde kahve vesileyle bulunmuşlar, birbirlerini tanımayan ancak zamanla birbirlerine aşına olan insanlar devrin siyasî konularını karşılıklı konuşma imkânına da kavuşmuşlardır. Kahve, içecek olmaktan ve biyolojik bir ihtiyacı karşılamak özelliğinden sıyrılarak cemiyetin önemli bir unsuru olmuştur. Musiki meclisleri, tasavvuf sohbetleri, ilmî cemiyetler hep kahve çevresinde şekillenmeye başlamıştır. İşte bu durum Osmanlı Türklerinin kahveyle tanıştıkları daha ilk

zamanlarda yasaklarla karşılaşmışlarına da sebep olmuştur. Kanunî döneminin meşhur şeyhü'l-islamı Ebu's-Suud Efendi'nin "*Kömür derecesinde kavrulmuş kahvenin içilmesi haramdır.*" dediği fetvasıyla İstanbul'a kahve getiren gemiler batırılmıştır.

Ebu's-Suud Efendi'nin bu fetvası kahve etrafında oluşacak iki grubun fitilini ateşlemeye yetmiştir. 1589-1598 yıllarında iki defa şeyhu'l-islamlık yapan Bostanzâde Mehmet Efendi'ye İştihli Vaiz Emin Efendi'nin vermiş olduğu manzum dilekçe, şeyhü'l-islam tarafından ehl-i keyfi memnun edecek manzum bir cevapla karşılık bulur. Bostanzâde Mehmet Efendi, manzum fetvasında kahvenin haram olduğuna dair ifadenin bir vehim ve riya sebebi olduğunu, kahvenin sağlığa zararlı olmayıp tam tersine faydalı olduğunu, ağrıları giderip kusmayı önlediğini, göz kapağı sivilcelerine devâ olduğunu, kulunca ve nefes darlığına iyi geldiğini, ayrıca gamı giderip safâ verdiğini anlatır:

".....

Kahve hakkında zikr olan şübehât

Vehmdür cümlesi medâr-ı riyâ

Evvela balgamı izâle ider

Eridüp mahv idüp komaz aslâ

Gaseyân ile kay'a mâni'dür

Nef'i vardur agrıya dimiş hükemâ

Kat' idüp cümle-i rütûbâtı

Hem haşâda olan riyâha devâ

Gözin açdurmaya hücûm-ı seyl

Tâ elif gibi kâmetini ide dü-tâ

Çâresi def'i kahve içmekdür

Kahvedürür ana ilâv u şifâ

Kahve iç kahve dâfi'-i gamdur

Vire saykal dimâga 'akla cilâ

....." (Açıkgöz, 1999:34-43).

Her ne kadar Şeyhülislam Bostanzâde Mehmet Efendi, kahve lehine fetva vermiş olsa da edebî kaynaklar bize tartışmanın devam ettiğini göstermektedir. XVI. yüzyıl şâirlerinden Abdurrahman Vecdî de (öl. 1599) kahve etrafındaki bu tartışmalara katılmıştır.

Abdurrahman Vecdî, yaşadığı dönemde karşılaştığı sorunları ve çevresiyle ilgili gözlemlerini manzum ve mensur biçimde dile getirmiştir. Şâirin, Sultan III. Murat ve III. Mehmet başta olmak üzere sadrazam Sinan Paşa'dan Şeyhülislam Bostanzâde Mehmet Efendi'ye kadar pek çok nüfuzlu kişiye şiirler sunmuş olduğu göz önüne alındığında onun üst düzey devlet ve ilim adamlarıyla irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır (Kavruk-Selçuk, 2009).

Kahvenin helal olduğu ve kahvehanelerin de fitne yuvası olmadığına dair manzum fetva sahibi olan Bostanzade Mehmet Efendi'yle çağdaş olan Vecdî, Yavuz Sultan Selim'in bir gazeline yazmış olduğu nazire kahve temalı yekâhenk gazel örneğidir ve muhteviyatıyla dikkat çekicidir. Şâir gazelde, kahvenin haram olduğuna dair ifade sahiplerinin bâtil yolda olduğunu, kahve fincanını hürmetle tutmak gerektiğini, kahveyi ve kahve içmeyi ayıplayan şeyhin bu sözü halvet hâlinde söylediğini, kahve içenleri ayıplayan zâhidin kahve konusuna girmesinin tuhaf olduğunu belirtir:

“Añılsa keyf-i kem-bahtuñ iden bilsem ne câhildür

Ya kahve hakkına yañlış kelâm iden ne bâtildür

Dilâ hürmetle tut kesr itme sakın 'arz-ı fincânı

Oñat sor dikkat it kim câm-ı sahbâya mu'âdildür

Nice böndür o kim ider dem-â-dem kışr-ı dîn cengin

Lebîb olan leb-i dil-ber gibi bu lübbe mâ'ildür

Egerçi kahvenüñ zemmin ider meclis-i şeyh-i şer

Velî halvetde olıcak o da ma'kûle kâ'ildür

'Acebdür Vecdîyâ her vech ile medhûl iken zâhid

Bize dahl ider ammâ kendü de mebhasda dâhildür” (Kavruk-Selçuk, 2009:139)

XVI. yüzyıl şâirlerinden Amasyalı Sülûkî'nin (öl. ?) de kahve tartışmasında kahve lehine sert bir tutum aldığı görünür. Şâir, kahve içenleri ayıplayanları cahil olarak addetmekte, kahveyi hâbis olarak niteleyenlerin kendi tabiatlarında hâbislik bulunduğunu, kahve içme geleneğinin Şeyh Şazelî tarafından başlatıldığını, kahvehanelerin irfan sahibi kimselerin toplandığı yer olduğunu belirttikten sonra makta beytinde, renk ve şekil itibarıyla ayda bir defa görünen hilali fincana, hilalin ortasındaki karanlığı da kahveye benzetir ve kahvenin şöhretinin göklere çıktığını anlatır:

“Kahve yâbis diyü hikmetden dem urma ey sefîh

Ana isnâd eyleme tab'unda olan illeti

.....

Kahve-nûşa t'an idüp sen cehlün ızhâr eyleme

Kutb-ı Şeyh Şâzîlî itmiş bu resm u âdeti

.....

Ayda bir fincânını kahveyle mâhun toldurur

Kahvenün benzer Sülûkî çarha çıkdı şöhreti" (Açıkgöz, 1999:50).

Şâir Nev'î de bir kıtasında çarşı-pazar inzibatını temin eden musahibin, kahve satan esnafa düşmanlık etmesini anlayamadığını, kahve içenlerin kâfir mi olduklarını ve bir müderrisin iki fincan kahve içmeden gece kitaba bakamayacağını ve sabah derse çıkamayacağını ifade eder:

"Muhtesib kahve-furûşa ne ta'addi eyler

Yohsa kâfir mi olur içse müsülman kahve

İrte derse çıkamaz gice kitaba bakamaz

Eger içmezse müderris iki fincan kahve" (Açıkgöz, 1999:13),
(Sefercioğlu, 2001:93).

Kanunî döneminden sonra süreç içerisinde kahve, farklı farklı dönemlerde yasaklarla karşılaşmaya devam etmiştir.

III. Murat zamanında kahvenin yasaklanmasıyla ilgili pek çok tedbir alınsa da en sert yasak faaliyeti IV. Murat zamanına tarihlenir. Kahve ve sair keyif maddelerinin yasaklanma gerekçesi ise meşhur Cibali Yangını'dır. 2 Eylül 1633'te Cibali'de başlayan ve şehrin önemli bir kısmını etkileyen yangının kahvehanelerde tütün içenler yüzünden çıktığı haberi üzerine Kadızâde Mehmet Efendi'nin² telkiniyle kahve ve tütün aleyhine Şeyhü'l-islam Ahîzâde Hüseyin Efendi'den bir fetva alınmış, 2 Eylül 1633 tarihli bir fermanla da başta İstanbul olmak üzere bütün Osmanlı şehirlerinde bulunan kahvehaneler kapatılmış, sadece Eyüp ve civarında bulunan 120 kahve dükkânı yıktırılmıştır (Bostan, 2001:204). Bu şiddetli yasak da fazla uzun ömürlü olmamış ve IV. Mehmet'in saltanatının ilk yıllarında kaldırılmıştır.

XVII. yüzyılın meşhur şâirlerinden olan Nev'i-zâde Âtayî (öl. 1635), ilim ve sanat çevresi tarafından takdir edilmiştir. Devrinin bütün maddî ve manevî

2. XVII. yüzyıl Osmanlı fikir hayatında önemli bir basamak olan Kadızâdeliler dönemi bugün de ciddi olarak tekrar okunması gereken bir zaman dilimidir. İstanbul'da bir vaiz olarak görev yapan Kadızâde Mehmet Efendi adında bir şahsın fikirleri etrafında başladığı için bu ada izâfeten "Kadızâdeliler Hareketi" denilmektedir. Kadızâdeliler IV. Murat döneminden IV. Mehmet döneminin ortalarına kadar etkili olmuştur. Kadızâdeliler dâhil bütün selefi hareketlerin ilk bakışta düştükleri hata noktası, buldukları cemiyetin millî ve yerli değerlerini göz ardı etmeleri, hatta bu değerlere savaş açmalarıdır. Türk fikir hayatı tarihinde selefi hareketlerden biri olarak dikkat çeken bu durum için şu kaynağa müracaat edilebilir: Karagöz, Memet (2002). Osmanlı Fikir hayatında Kadızâdeliler. Türkler. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. C.11, s.141-152.

kültür öğelerini sanatına yansıtan şâir, IV. Murat dönemindeki içki, tütün yaşağını ve ehl-i keyfin gizli gizli bu ürünleri tüketmelerini de dile getirmiştir (Karaköse, 1994:13). Kaynakların âlim ve fâzıl bir şahsiyet olarak gördüğü Âtayî, riyakâr kimselere tahammül edememiştir. Şâirin kahve içen keyif ehlini kahveden men eden ve onları ayıplayan din adamlarına, güçleri yetiyorsa içki müptelası kimseleri içkiden men etmelerine dair aşağıdaki beyti dikkat çekicidir:

“Kahveden kesmedesin ta’n ile ehl-i keyfi

Vâ’izâ kâdir iseñ mey-gede kallâşın kes” (Karaköse, 1994:218).

Ancak kahvenin her yasaklanma girişimi bir şekilde delinmiş, insanlar bu keyif verici madde karşısında ser vermekten çekinmemişlerdir. Kahvehaneler, kısa zamanda tekrar açılmış, icra-yı sanat yapmak isteyenler sanat ve hünerlerini buralarda icra etme fırsatı bulmuşlardır. Kahvenin artık normal bir içecek olarak kabul edilmesi ve günlük hayatın vazgeçilmezi olarak yerleşmesi, Klâsik Türk Şiirinde kahvenin de artık bir keyif maddesi olarak rahatça nitelendirilmesine, kahve içen ehl-i keyfin vaziyetine, kahvenin türlü yönlerden girdiği teşbihlere rastlanmaya vesile olmuştur.

Lâle Devri’nin (1718-1730) gözlem gücü yüksek şâiri Nedim (öl. 1730), bulunduğu meclisleri şiirine aksettirebilmiştir. Anlaşılan o ki, gönül ehillerinin bulunduğu meclislerde kahve gülşekerle içilmektedir. Şâirin bahsettiği benefşî hat, sevgilinin ayva tüyleridir. Beyitteki benefşî hat, aynı zamanda dilberin dudağına dokunan menekşe renkli kahve fincanı olarak da düşünülebilir:

“Ol benefşî hat gelir evvelde la’l-i dil-bere

Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere” (Macit, 1997:342)

“Zevk-bahş-ı hâb-ı nûşin fikr-i la'lindir senin

Gül-şekersiz kahveyi erbâb-ı dil nûş eylemez” (Macit, 1997:298)

Nedim’in aşağıdaki terki-i bendinde dönem meclisleri, meclislerin tasviri ve yaşam standardı tüm ayrıntılarıyla ortaya konmaktadır. Şâir, gam ve derd ile dolu günlerin ardından Sultan III. Ahmet’in himmetiyle halkın artık safalı günleri gördüğüne Allah’a şükür etmektedir. Elbette bu meclislerin vazgeçilmez içeceği kahveler ve şerbetlerdir:

“Gidüp el-hamdülillah cism-i pâkinden o illetler

Zuhûr etdi sa’âdetlerle sıhhatler selâmetler

Bi-hamdillah kederler geçdi gayri vaktidir olsun

Binişlerde safâlar zevkler dil-cûy sohbetler

Sefûf u hab yeter vakt oldu gayri ne yensin içilsin

Mürebâlar mu'anber kahveler pâkîze şerbetler
Adûnun bağrı şemşîr-i hasedle çâk çâk olsun
Cihanda gösterüp şevketlü hünkârım celâletler
Otursun pâdişâhım haşmet ü devletle taht üzre
Gelüp kılsın derinde Husrev ü Cemşîd hizmetler
Keder eyyâmı gam evkâtı geçdi ba'd-ezin yâ Rab
Ziyâd olsun safâlar dâ'im olsun izz ü devletler
İlahî sana hamd olsun yine bu günleri gördük
Nice günden beri derd ile tak olmuşdu tâkatlar
Olup derd ü gam ile halk-ı âlem bî-dil ü bî-cân
Cihâmı bî-şu'ûr etmişdi mihnetler kesâfetler" (Macit, 1997:219)

Padişah meclislerinde kendine iyi bir yer bulan kahve halk arasında da saygın bir konum edinmişe benzetilmektedir.

XVIII. yüzyılın hezel şâirlerinden olan Tırsî (öl. 1727-28), yaşadığı devrin tüm günlük hayatıyla ilgili bütün konularla ilgilenmiş ve muhitindeki meselelere ironik olarak yaklaşmıştır. Şâir, İstanbul'da tiryakilerin afyon ve afyon şurubu kullandıklarını, kahve ve tütün kullanımının normal bir şey olduğunu söylüyor:

"Tiryâki olan berş ile afyon ile oynar
İstanbulumuzda
Anlara duhân kahve ale'l-âde gerekdür
Samsayla börekden" (Yılmaz Orak, 2008:226)

Aşağıdaki beyitten anlaşılın o ki, ehl-i keyif bir kahvehanede kahve yokluğundan olacak donup kalmıştır:

"Bir bürûdet düşdi erbâb-ı keyifün beynine
Her biri buz gibi dondı kaldı kahve-hânede" (Yılmaz Orak, 2008:200)

Kahve beklenenden hızlı bir şekilde diğer keyif maddeleriyle (şarap, afyon, tütün vs.) yarışmaya başlamışa benzetilmektedir. Çünkü yukarıdaki beyitlerde de olduğu gibi kahve, şarap ve afyonla bir arada kullanılmaktadır. Şâir Aynî (öl. 1837) bir beytinde kendisine şekerli kahve veren sevgilinin, fincanın beyaz, kahvenin siyah, şarabın da kırmızı rengini kullanarak kendisini kandırdığını söylüyor:

"Sükkerli kahve verdi mey-i nâbdur diyü
Reng etdi bana yâr sefîd ü siyâh u surh" (Açıkgöz, 1999:55)

Kânî (öl.1791), bir beytinde mecliste bulunan kahveyi kişileştirmiş, gölgeli ay tutulmasına benzettiği kahvenin eline bir kadeh tutuşturmuştur:

“Mâh-ı mahsûfveş alsun ele câm kahve

Devr-i meclisde o hûrşîd-i dirahşân yürisün” (Yazar, 2012:357)

Osmanlı başkentinde XVIII. yüzyıldan itibaren kahve kelimesinin çağrışım alanının keyf, ehl-i keyf, tiryaki gibi kelimelerle çevrelendiği anlaşılmaktadır. Şâir Tırsî'nin bir ramazan gününü tasvir ettiği gazelinde ehl-i keyf ve kahve kelimeleri birbirini tamamlamaktadır:

“Ayyâş-ı zemân ebniye-i keyfi ne bilsün

Afyon ile kahveyle olur keyfün esâsı

Ahşam u sabâh keyfe uyup iki eliyle

Tiryâkilerün tutduğı kahveyle gıdâsı” (Yılmaz Orak, 2008:201)

XVIII. yüzyılın bir diğer şâiri Kâmî de (öl. 1724), kahvehaneleri Çubuklu bahçesine benzeterek, ehl-i keyfin tütün çubukları ve kahve fincanlarıyla kahvehanelerde seyredilebileceğini ifade ediyor:

“Seyr eyle ehl-i keyfi ki çûb-ı duhân ile

Döndi Çubuklu bâğçesine kahve-hâneler” (Yazıcı, Tarihsiz: 205)

“Sen sen ol ehl-i keyf olan yirde

Kahveyi eksük itme bir ferde” (Yazıcı, Tarihsiz:324)

XVI. yüzyıl şâiri Belîğî de, bir gazelinde kahve ile şarabı kıyaslar ve kahvenin sıcaklığı, şarap gibi onun da ham olmadığı, kanı kesiciliğini anlatır ve kahvenin şarabın yerini aldığını belirtir. Şâir gazelde aynı zamanda Osmanlı ülkesine gelirken kahvenin takip ettiği güzergâhı da ortaya koyar:

“Puhtedür bâde gibi gördi igen hâm degül

Şeyh u şâbun ana bir pâre ısındı cânı

.....

Mısır u Şâm u Haleb'i gezdi gelicek Rûm'a

Ayagın aldı şarâbun o cihan fettânı” (Açıkgöz, 1999:45)

XVIII. yüzyıl şâir ve münşîlerinden olan Kânî (öl. 1791) nükteli söylediği şiirleriyle meşhur olmuştur. Kaynakların kalender-meşreb ve rind bir kişiliğe sahip olduğu konusunda birleştikleri şâir, Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasını farklı görevlerle görme fırsatını yakalamıştır. Şâirin kahve redifli gazeli, kahvenin Klâsik Türk Edebiyatındaki teşbih ve mecaz dünyasını tüm açıklığıyla göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Yazar, 2012). Şâirin kahve redifli gazelinde kahve ölümsüzlük suyuna

benzetilmektedir. Kahvenin özellikle rengine vurgu yapan şâire göre kahve, karalar mülkünün sultanıdır. Kahve her ne kadar bir bitkiyse de hayvandan çalınmış bir kısımdır. Şâir için kahve, rahmet-i rahmandır. Kahve, her mecliste her kesim tarafından içilmektedir. Kânî'ye göre kahvenin neşe ve zevki şarap gibi geçici değildir, kahve her dem safa vermektedir:

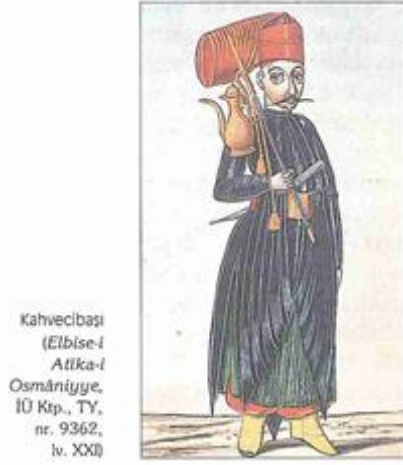
“Şeb-i zulmâda nûr-ı Hakk gibi pinhândur kahve
 Ya zulmât içre reşk-i çeşme-i hayvândur kahve
 Nebâfidür veli hayvândan da vâye-düzd olmuş
 Tesettür itmiş anda gerçi kim hayvândur kahve
 Te’emmül eyledük de ma’ni-i rahmânı zâhirde
 Muharrâyâna gûyâ rahmet-i rahmândur kahve
 Görince ba’si elbet münkirân ba’s ider ikrâr
 Hele şekker ‘ulu kabrinde kîne-cândur kahve
 Kibâruñ yüzi agıdur sığâruñ def’-i sevdâsı
 Hele ârâyiş-i her bezm ü her dîvândur kahve
 Habeş reftâr ‘asel güftâr u mey kirdârdur ‘ammâ
 Necâşîdür süveydâlarda rengîn hândur kahve
 Mu’âvindür ser-i sevdâ-yı hûbândur siyeh-hâle
 Hele hem meşreb-i sevdâger-i ‘irfândur kahve
 İder ifnâ vücûdın ba’d-ı cüst-cû-yı vasleyler
 Ferîde-hân-ı küllü men ‘aleyhâ fândur kahve
 Egerçi esvedânda rû-sepîdân neş’e bulmazlar
 Ve-lâkin karalar mülkinde san sultândur kahve
 Muvakkat mey gibi Kânî degüldür neş’e vü zevki

Safâ-bahşâyılıkda her dem ü her ândur kahve” (Yazar, 2012:381-382)

Urefâ ve zurafâ meclislerinin sohbet ve muhabbet bahanesi olarak yerini alan kahve, köşklerin, yalıların, kasırların ve sarayın vazgeçilmez başköşe ikram unsuru olmuştur. O kadar ki, sarayda kahve hazırlamak ve sunmak kahve takımı eşyalarından sorumlu olmak gibi görevleri kahvecibaşılar ifâ etmiştir.

Kahvecibaşılık görevini ilk tahsis eden Kanunî’dir. Kahvenin ikramı, ikram zamanı ve nasıl ikram edileceği belirlenmiş, sonrasında bu durum gelenek haline gelmiştir (Bobovius, 2013:56).

Resim 1 (Bostan, 1991:203)

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı uzun süreli badire dönemi zevk hayatında dolayısıyla kişilerin şahsî dünyasında da değişmelere sebep olmuştur. XVIII. yüzyıldan itibaren şâirler geçmiş günlere özlem duymaya ve hasretle anmaya başlarlar. Her fırsatta kendi dönemlerinin sıkıntılı hâlini dile getiren şâirler için eldeki malzeme yine Klâsik Şiirdir. XVIII. yüzyılın hiciv ve latife şâiri Haşmet de (öl. 1768) Kanunî döneminde içki yasağına tanıklık etmiş olan Can Memî'nin;

“Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey

Kıldın esîr-i kahve bizi hey zamâne hey” (Açıkgöz, 1999:7)

beytine bir tesdis yazmıştır. Şâir, manzumede yaşadığı dönemin olumsuz şartlarına ve kendi ruh hâline değinerek geniş bir ruhî tasvir yapmıştır. Şâir için kahve, belki de ihtişamlı bir dönemin zevk merkezli bir tartışma alanı olduğundan bu beyit tercih edilmiştir. Ancak tesdisin Klâsik Türk Şiirinin temel fikir alanını her yönüyle kapsayan mey, meyhane ve diğer paydaşları etrafında kurulu olduğu görülmektedir. Haşmet, manzumesinde şarap içenlerin meyhaneden çekildiklerini, rind-meşreblerin şevk şaraplarını döktüklerini ve cihanın neşesinin söndüğünü belirterek zamanın kendilerine bu karanlık ve bulanık dönemi gösterdiğini söylüyor. Artık kahvenin esirliğinde kahvehanelerde sessiz, sakin ve durgun bir zaman dilimi yaşanacaktır:

“Girmez sımâh-ı cânıma meysiz sadâ-yı ney

Geçdi harîm-i sîneye serdî-i fasl-ı dey

Bu rencîş-i humâr u bu hamyâze tâ-be-key

Pîr-i mugâna vermiş iken nakd-i cân-ı pey

Humlar Şikeste cm tehî yok vücûd-1 mey
Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

ekdi ayag mey-kededen cümle mey-keŐn
Sahb-y Őevki dkd bütün rind-meŐrebn
Snd erg-1 Őule-ver-i neŐ-i cihn
Bu fre rzu bizlere gösterdi mi zamn
Humlar Şikeste cm tehî yok vücûd-1 mey
Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

Mest-i Őarb-1 nahvetim olmazsa bâde-hr
Etmez dil-i ftdeyi laliyle neŐ'e-dr
Lutf etmeyip de böyle kalır ise rzigr
Bilmem ne güne sayd olur ol Őh-1 Őve-kr
Humlar Şikeste cm tehî yok vücûd-1 mey
Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

Hrmn-i Őarba gönül eyle velvele
okdan gel-y ŐŐ-i mey girmede ele
HŐk u hr-1 derd  gam vermedik sele
Bilmem bu rütbe lemi ben b-meze hele
Humlar Şikeste cm tehî yok vücûd-1 mey
Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

Afyon u berŐ keyfine dil oldu Őn
ekdirmedi yubsetini erh-i b-nev
Dil Őerha-dr-1 hasret-i mey oldu skiy
Def-i harret etmege bir re bul bana
Humlar Şikeste cm tehî yok vücûd-1 mey
Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

Var müjde eyle ey dil-i pür-derd zâhide
Gelsin ısınsın ol gidi bu bezm-i bâride
Fursat düşer mi bûse-i sîmîn-sâide
Hem-dem olursam o büte Haşmet çi fâ'ide
Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey
Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

Bu nev-zemîni eyledim ahbâba ber-güzâr
İşret yerinde okuya erbâb-ı itizâr
Gâh neş'e-yâb-ı şevk oluruz gâh pür-humâr
Keyfiyyet-i zamâneyi gördün mü ber-karâr
Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey
Etdin esîr-i kahve bizi hey zamâne hey" (Arslan-Aksoyak,
Tarihsiz:102-103)

Kahvehanelere Kısa Bir Bakış

Türk kültür hayatında yasaklara rağmen hızla sevilip benimsenen kahve, kısa zamanda kendi mekânını da oluşturmuştur. Sivil örgütlenmeler olarak görülebilecek mahalle kahveleri yanında askerî örgütlenmeler boy göstermiştir. Kaynaklar, bu konuda yeniçerilere ait kahvehanelerin olduğunu yazmaktadır. Burada toplanan yeniçerilere temkinli ve korkarak bakılmıştır. Ne zaman ne yapacakları belli olmayan bu yeniçeriler, kuvvetle muhtemel isyanlarına işlettikleri ve müdavimi oldukları kahvehanelerde karar vermiş ve kazan kaldırmış olmalıdır.

Evliya Çelebi, yeri geldikçe Seyahatnâme'de kahvehaneleri etraflıca tasvir eder. Çelebi için kahvehaneler maarif erbabı için toplanma ve dinlenme yeri yani bir irfan mektebidir. Çelebi, kahvehanelerin fizikî özelliklerinden başlayarak tefrişatına kadar çok ayrıntılı bilgiler verir. "...Bu Tahtakale Pazarı meydanında tek katlı ve iki katlı, havadar ve ferah kahvehaneler var ki her biri fiskiye, havuz ve şadırvanlar ile süslü kahvelerdir. Bütün vilâyet ileri gelenlerinin ve tüm maarif erbabının birbirleriyle tanışıp görüşecekleri yerlerdir ki her birinde dörder mahfil yapılmıştır. Birinde hanende ve sâzendeler, birinde genç rakkaslar, birinde kıssahan ve meddahlar, birinde gazelhan şairler olup âriflerin toplantı yeri kahvelerdir. Ama Tahtakale kahvelerinden daha hoş Karaköy'deki kahvenin benzeri yeryüzünde yoktur. İrem Bağlı ve kuşları bol bir kahvedir ki misli Haleb'de Arslan Dede kahvesi

veya Şam'da Sinaniye kahvesi yahut Mısır'da Harabâbâd kahvesi ola. Ama bunlardan sanatlı kahvedir. Daima insanlarla dolu olduğundan her gün birer kantar kahve sürülüp günlük beşer yüz hizmet çileri var. Her köşesinde düşkün âşıklar birbirleri ile can sohbeti ederler. Böyle bir büyük toplantı yeri kahvehanedir. Dört tarafındaki gül ü gülistan ve reyhan bağı içinde nice bin kuşların ve bülbüllerin hazin sesleri ve hanende ve sâzendelerin birbirlerine hasımca fasılları zevkinden hissedar olan insanlar hayran olur. Kısacası Manisa Şehri'nin yüz suyundan olup şöhret veren bu safâ yeri güzel kahvelerdir..." (Evliya Çelebi, 2011:86).

Mesela Tokat kahvehaneleri Evliya Çelebi için mamur ve süslüdür. Bir üzüntülü adam bu kahvehanelere girse üzüntüsü gitmektedir. Çünkü bu kahvehanelerde sazlı sözlü Hüseyin Baykara fasılları yapılmaktadır. Her bir kahvehane kıssahanlar, hanendeler, sazandeler, gazelhan şâirler ve marif erbabı ile doludur (Evliya Çelebi, 2010:97).

"Kahvehanelerin ayrışması, mekânına, sosyal işlevine, devam edilen zamana, müşterisine göre şekillenmiş, İstanbul'da sahilde ya da manzaraya hâkim yerlerle kurulan yazlık kır kahvehaneleriyle aynı grupta sayılabilecek seyyar kahvehaneler, kışlık kahvehaneler, yatılı kahvehaneler, Tatar, Arnavut, Boşnak kahvehaneleri oluşmuştur" (Emeksiz, 2009:126).

Esnaf kahvehaneleri, yeniçeri, tulumbacı, âşık kahvehaneleri, semai kahvehaneleri, meddah kahvehaneleri adı ile ünlenen kahvehaneler İstanbul'un seçkin ve güzide semtlerinde hayatlarını devam ettirirken zamanla başka semtlerde de kahvehaneler açılmıştır. Sarafim Kırathanesi, Küllük Kırathanesi, Marmara Kırathanesi, Acemin Kahvesi, İhsan İkbâl Kırathanesi, Meserret Kırathanesi bunların başında gelen kahvehanelerdir (Sökmen, 2013:49).

Thomas Allom'un bir İstanbul kahvehanesini temsil eden gravürü (R. Walsh, Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor, London 1839, İv. 30)

Resim 2 (Bostan, 1991:204)

Evliya Çelebi de Seyahatnâme’de her esnafın ve her kavim ile kabilenin birer özel kahveleri olduğunu söylüyor. Çelebi Aydın ilindeki kahvehaneler hakkında şu bilgileri veriyor: “...Ve 40 adet donanımlı, süslü, bağlı, bahçeli, gül ü gülistanlı, âb-ı hayatlı, havuz ve şadırvanlı, nakışlı tavanlı ve cihannüma camlı kahveleri var ki her biri birer zarifler yurdu, irfan yeridir. Hanende, sazende, çalıcılar, rakkaslar, meddah şairler ve kıssacılarla dolu kahvelerdir. Meselâ Mevlevihane kahvesi âlim, şâir ve belagat sahipleri yeridir. Bey kahvesi askerlerindir. Hacı kahvesi tüccarlarındır. Paşa kahvesi çarşı esnafındır. Buna göre her kahvehane gece gündüz ağzına kadar insan ile dolu olup can sohbeti ederler...” (Evliya Çelebi, 2011:173).

Osmanlı Devleti’nde kahvehanelerle ilgili olarak İnalçık, Mustafa Âlî’yi referans alarak şu cümleleri sarfeder: “...1553 yılından beri İstanbul’da ve başka yerlerde eski bozahanelerin yerini almış, sayısız toplantı mekânları ortaya çıkmış, eyü yatlı toplantı yeri sayılmış, özellikle dervişler, ehl-i irfan zümresi sohbet amacıyla kahvehanelere gitmeye başlamışlardır. Kahvehanede rastlanan başka bir grup da yurdundan kalkıp gelmiş, gidecek yeri olmayan garipler ve fukarâdır. Ama bunlardan başka şehir oğlanları gibi süfehâdan gelenlerin amacı, kötü işlerle ilişkilidir. Anadolu, Rum ili, Mısır, Şam ve Bagdad’da, sipâh ve yeniçeri aslından kullar, kahvehanelerde sabah akşam bir köşeye oturup övünmekle vakit geçirirler. Ama ehl-i hak kimseler kahvesini içüp gider. İçilen kahve, Şeyh Ebul Hasan-ı Şazelî gibi dindarlar için Tanrı müşâhedesine götüren şifalı içecekler arasında sayılmış, herkesin sevgilisi olmuştur. Keza esir-i musâhabet kimseler de kahvehane müdâvimlerindedir. Nice derbederler de sırf tavla ve satranç, hatta kumar oynamak için kahvehaneye gelirler” (İnalçık, 2015:267). Şâir, yazar ve tarihçi kimliğiyle bilenen Mustafa Ali’ye (öl. 1600) göre öyle veya böyle kahvehaneler önemli bir sosyal mekân rolüyle aynı ilgi alanından insanları bir araya getirmeyi başarmıştır. Menfî bazı nitelikleri de olsa kahvehanelerin kapalı bir toplumda en temel insanî ihtiyacı yakın zamana kadar karşıladığı bir gerçektir: sosyalleşme.

Yasaklandığı zaman veya ithal edilemediği kimi zamanlarda az çekirdek ile nohut birlikte kavrularak sahte kahve piyasaya sürülmüştür. Tabiatıyla az bulunduğu zamanlarda fiyatının astronomik rakamlara çıktığı olmuştur. Bütün engellemelere rağmen kahve, Türk milletinin yaşam ve kültür hayatında vazgeçilmez bir unsuru olmayı başarmıştır.

Şâir Bağdatlı Rûhî (öl. 1605) yasaklandıktan sonra serbest bırakılan kahve ve kahvehaneler için insanların sevinç içinde bulduklarını, meclislerde edinilen mahmurluğu atmak için seher vakti kalkıp kahvehaneye gidilerek kahve içildiğini belirtmiştir:

“Yine çalındı her taraf çeng ü ney ü çegâneler

Düşdi cihâna velvele açıldı kahve-hâneler

.....

Kalkıla bezmden seher varıla kahve-hâneye

İçile kahveler ola def'-i mey-i şebâneler" (Açıkgöz, 1999:54).

Kahvenin kısa zaman içinde şöhret olması dilimize de kahve ilgili tabirlerin, deyim ve atasözlerinin girmesine vesile olmuştur. Kahve çekirdeği, kahve çekmek, kahveci, kahve değirmeni, kahve dolabı, kahve dövmek, kahve dövücünün hınk deycisi, kahve falı, kahve kaşığı, kahve makinesi, kahve parası, kahve nakîbi, kahve telvesi, kahve ocağı, kahve peykesinden âleme nizam vermek, kahve tütün keyifler oldu bütün, kahve içme Arap olursun ve neticede bir kahvenin kırk yıl hatırı vardır, akla gelen ilk örneklerdendir.

Güneydoğu Anadolu'da yetişen bir bitkiden de kahve hazırlandığı bilinmektedir. Menengiç adı verilen bu kahve türü beğenilmiş ve rağbet görmüştür. Güneydoğu Anadolu'da özellikle yaşlı insanlar tarafından sevilip tüketilen bir diğer kahve türü murradır. Mırra, iyice kavrulmuş ve kahve dibeklerinde toz haline getirilen kahveden yapılır. Özel olarak hazırlanmış bir güğüm yarısına kadar şerbetle doldurulur. Şerbetin içine iki üç kilo kadar kahve konulur. Taşmaması için ateşe yaklaştırılıp uzaklaştırılan kahve, kaynatılıp soğuduktan sonra dibine çöken tortuyla karışmadan başka bir güğümüne aktarılır, üzerine tekrar şerbet eklenir. Benzer şekilde birkaç işlemde daha geçen kahve, pekmez katığında ve ekşimsi olup acı kahve namıyla kıvamını bulmuştur (Güler, 2004:103).

Tanzimat ile diğer alanlarda olduğu gibi kahve ve kahvehane hayatında da değişiklikler olmuştur. Dergilerin ve gazetelerin okuyucusuyla buluştukları yer, kahvehanelerdir. Ancak isimleri değişmiş ve kıraathane olmuştur.

Divanyolu'nda bulunan Diyarbakir kahvesi Türk kültür tarihinde önemli bir isim olan Ali Emiri'nin ve onun hayranlarının her akşam gece yarısına kadar sohbet ettikleri bir mekândır. Bu kahvehanenin birinci müşterisi Ali Emiri'dir. Meraklılar, her akşam erkenden yerini alır, Ali Emiri içeri girdiğinde herkes ayağa kalkar, adeta bir ritüel olarak tekrarladıkları bir merasimle Ali Emiri yerine oturtulur ve sohbete başlanırmış (Gürlek, 2013:85).

İstanbul'da ve bütün Türkiye'de hâlâ belli bir yaş gurubu tarafından tanınan bir kahve vardır ki zamanında oradan feyz almış, tatlı hatıralar yaşamış, devrin âlim ve fâzıl insanlarını dinleme fırsatının yakalandığı bir mekân olan "Küllük Kahvesi", kahveler içinde şöhreti en çok hak eden bir mekân olmuştur. Beyazıt Caminin çevresinde dolaşanlar bir kahve içmeye niyetlendiklerinde kendilerini Küllük Kahvesi'nde bulurlarmış. Tabii ki Klâsik Türk kültüründe her zaman olduğu gibi burada sadece kahve içilmezmiş. Kahvenin bahane edildiği mekânda, üniversiteden çıkan

hocasından öğrencisine kadar herkes burada buluşur, ilmî ve edebî musahabeler yapılırmış. Sıtkı Akozan'ın yazdığı "Küllüknâme" isimli şiirde, dönemin aydınlarının ruh hâli ortaya konularak Küllük Kahvesi, İstanbul'un göğsüne takılmış bir gül olarak tasvir edilir:

"Sanmayın âvâre bülbüller gibi güllükteyiz

Biz yanık bir kor gibi akşam

Bir demet güldür, takılmış göğsüne İstanbul'un

Ey saba, sen de konakla birgün uğrarsa yolun" (Akozan, 1936:73).

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'dan Agah Sırrı Levend'e, Reşat Nuri'den Peyami Safa'ya, Abdülhak Hamit'ten Yahya Kemal'e, Faruk Nafiz'den Fuat Köprülü'ye kadar bir döneme yön vermiş fikir ve sanat adamlarının izini Küllük Kahvesi'nde takip etmek mümkündür. Üniversite, kütüphane ve sahaflar çarşısının tam merkezinde yer alan Küllük Kahvesi'ne 1933 Üniversite Reformu'yla yurt dışından davet edilen hocaların da katılımıyla mekân, önemli bir ilmî ve edebî toplantı alanı hâline gelmiştir. Küllük Kahvesi, 1950'de Beyazıt Meydanı genişletme ve yol çalışmaları sebebiyle yıkılmıştır (İşli, 1994; Ayvazoğlu, 2010a).

Kahvehanelerin âşık edebiyatının yayılma ve gelişme alanındaki önemi de yadsınamaz. Kahvehanelerin halk edebiyatına katkıları konusunda şu cümleler önemlidir: "âşıklar ya herhangi bir kahvehanede geçici sürelerde âşık fasılları düzenlemişler veya belli bir kahvehaneyi mekân tutup burada sürekli çalıp söylemiş, hikâye anlatmışlardır. Bu kahvehaneler âşık kahvesi adıyla bilinip tanınırlardı. Kahvehanelerin İstanbul'da XVI. yüzyılda açılışıyla âşık tarzı şiir geleneğinin XVI. yüzyılda şekillenip gelişmesi arasında dikkat çekici bir paralellik vardır. Hak âşıkları adını verdiğimiz tekke ve tasavvuf kültürü mensuplarından farklı temalar kullanan bu halk âşıkları kazanç sağlamak ve profesyonel olarak para kazanmak zorundadırlar. Kahvehaneler ise müşteri tutmak ve onları eğlendirmek amacını güderler. Böylece kahvehanelerde müzik eşliğinde çoğu zaman doğaçlama koçmalar, koşuklar, destanlar söyleyen bunları hece ölçüsü ve dörtlüklerle ifade eden eski ozan, baksı geleneğinden yetişmiş âşıklar dikkati çeker. Bunların şiirlerinde konu genellikle sınırsızdır ve âşığın dikkatini çeken her şey şiirleştirilebilir. Övme, yerme, güldürme, ağlatma, şikayet, duygulandırma gibi dinleyicide uyandırmak istedikleri tepkileri şiire dökme ve bunu müzikle bütünleştirerek geleneksel kalıplarla anlatım âşık şiirinin özeti denilebilir. Sadece şiir değil halk hikâyesi anlatma geleneği de bu mekânlarda gelişmiştir. Ayrıca anlatılan hikâyelerdeki

kahramanların hayatlarının bir bölümü de kahvehane odaklıdır” (Duvarcı, 2012:81).³

Âşıklar kahvesinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen şâirler, sadece kendi sanatlarını icra etmemişler; aynı zamanda Türk millî kültürünün taşıyıcısı olma rolünü de üstlenmişlerdir.

Sonuç

Klâsik Türk Edebiyatı XIII. yüzyıldan itibaren Arap ve Fars edebiyatlarının tesirinde gelişmeye başlamış ancak hemen bir asır sonrasında kendi kurallarını oluşturmuştur. XIX. yüzyıla kadar varlığını ve etkinliğini sürdüren Klâsik Türk Edebiyatı, her dönemde millî kimliği yönüyle eleştirilere konu olmuştur. Dolayısıyla Klâsik Türk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Ümmet Devri Türk Edebiyatı, İslami Türk Edebiyatı, Saray Edebiyatı, Havas Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı, Osmanlı Şiiri şeklinde de adlandırılmıştır.

Her dönemde büyük edibler yetiştiren ve dünya çapında önemli eserler veren Klâsik Türk Edebiyatı, tüm yönüyle Türk milletinin hayatını, kültürünü, zihin yapısını, sosyal yaşantısını aksettirmektedir. Klâsik Türk Edebiyatına yapay ve gayr-ı millî gözüyle bakmak sanat-edebiyat çizgisinden uzakta bir yorum olur. Çünkü hiçbir sanatkar içinden çıktığı cemiyetin değer yargılarından ve yaşantısından uzakta eser veremez. Bu sebeple de sanat/edebiyat için toplumun aynasıdır demek, yanlış bir cümle olmaz.

Bu makalede Klâsik Türk Edebiyatı kaynakları ışığında kahve, kahvehane, kahvenin günlük Türk yaşamının vazgeçilmez bir içeceği olma yolundaki yasaklama girişimleri, yasaklar boyunca sürdürülen tartışmalarda şâirlerin gözünden kahvenin ve kahve tüketiminin boyutları ile son olarak edebiyat-kültür dünyamızda kahvehanelerin durumu incelenmiştir.

Kahvenin Osmanlı-Türk kültür tarihindeki çalkantılı bir yaşamı olduğu görülebilir. Toplumun hiçbir kesiminden hiç kimse bu tartışmanın dışında kalmamış görünüyor. Verilen mücadeleler neticesinde gündelik Türk

3 Âşık kahvehaneleriyle ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir:

Emeksiz, Abdülkadir (2009). İstanbul Kahvehaneleri. Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul. C.II. İstanbul: Yapı Kredi yayınları. s.123-139

Duvarcı, Ayşe (2012). Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1 (1): 75-86.

Ayvazoğlu, Beşir (2010b). Divanyolu Bir Caddenin Hikâyesi. İstanbul: Kapı Yayınları.

Açıkgöz, Namık (1999). Kahvenâme (Klâsik Türk Edebiyatında Kahve). Ankara: Akçağ Yayınları.

hayatının vazgeçilmezi olarak yerleşen kahve, kokusu, rengi, uğruna verilen mücadeleler, fincanı ve cezvesiyle teşbih ve mecaz dünyasında pek çok örneğe malzeme olmuştur. Kahvenin arkasından getirdiği sosyal mekânlar olan kahvehaneler de kültür hayatının vazgeçilmezi olmayı başarmıştır.

Taranan divanlardan kahveyle ilgili ulaşılabilen beyitler üzerinden kahvenin Türk kültür yaşamına girişi, yasaklarla dolu bir zaman dilimi neticesinde günlük yaşamın ve millî kültür hayatının vazgeçilmezi oluşu ve kahve etrafında şekillenen gruplar ve bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görülmüştür ki, Klâsik Türk Edebiyatı edipleri kahveye ve kahvenin toplum hayatına getirdiklerine kayıtsız kalmamışlar, kahveyi ve kahvehaneyi tüm özellikleriyle sanatlarına yansıtmışlardır.

Güçlü bir edebî geleneği olan Klâsik Türk Şiiri aynı zamanda içinden çıktığı cemiyete ayna olmuştur. Dolayısıyla ulaşılabilen yeni kaynakların tetkikiyle edebiyat ve kültür hayatımızda kahve ve kahvehaneler hakkında yeni bilgilere ulaşılacaktır. Böylelikle geniş bir zaman dilimine hükmeden Klâsik Türk Edebiyatının millî karakteri daha yakından izlenebilecektir.

Kaynakça:

Açıkgoz, Namık (1999). Kahvenâme (Klâsik Türk Edebiyatında Kahve). Ankara: Akçağ Yayınları.

Akozan, Sıtkı (1936). Küllükname. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Ali Ufki Bey, Alobertus Bobovius (2013). Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam (Çev. Türki Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Arslan, Mehmet; Aksoyak, İ. Hakkı (Tarihsiz). Haşmet Haşmet Külliyyatı.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10617,girisvemetinpdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 13/08/2017

Ayvazoğlu, Beşir (1991). Kaknus. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Ayvazoğlu, Beşir (2010a). Dersaadet'in Kalbi Beyazıt, İstanbul: Heyamola Yayınları.

Ayvazoğlu, Beşir (2010b). Divanyolu Bir Caddenin hikâyesi. İstanbul: Kapı Yayınları.

Bostan, İdris (2001). Kahve. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.24. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.202-205.

Demir, Erkan (2014). Kahve- Mistik Bir Lezzetin Küresel Bir Tutkuya Dönüşümünün Kısa Tarihçesi. Türk Kahvesi Kitabı (ed. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Durmaz, Gülay (2010). Examining Coffe and Coffe Houses in the Divan Poetry. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 19/2, s.253-267.
- Duvarcı, Ayşe (2012). Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları. Batman Üniversitesi yaşam Bilimleri Dergisi, 1 (1): 75-86.
- Emeksiz, Abdülkadir (2009). İstanbul Kahvehaneleri. Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul. C.II. İstanbul: Yapı Kredi yayınları. s.123-139.
- Ertem, Rekin (1995). Şeyhülislâm Yahya Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Evliya Çelebi (2011). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. (Hz. Seyit Ali Kahraman) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 9. Kitap 1. Cilt.
- Evliya Çelebi (2010). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. (Hz. Seyit Ali Kahraman) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 5. Kitap 1. Cilt.
- Güler, Abdülkadir (2004). Mardin’de Acı kahve. Ehlikeyfin Kitabı (haz. Fatih Tıǧlı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gürlek, Dursun (2013). Ayaklı Kütüphaneler Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık.
- Harmancı, Esat (2007) Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüdâ, Dîvân. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 13/08/2017.
- İnalçık, Halil (2015). Has Bahçede Ayş u Tarab. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İşli, Emin Nedret (1994). Küllük Kahvesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 5: 169 İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Karagöz, Memet (2002). Osmanlı Fikir hayatında Kadızâdeliler. Türkler. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. C.11, s.141-152.
- Karaköse, Saadet (1994). Nev’î-zâde Âtayî Dîvânı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0>
Erişim Tarihi: 13/08/2017
- Kavruk, Hasan; Selçuk, Bahir (2009). Filibeli Vecdî ve Dîvân’ı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10611,filibeli-vecdi-divanipdf.pdf?0>
Erişim Tarihi: 13/08/2017.
- Kuzucu, Kemalettin; Koz, M. Sabri (2015). Türk Kahvesi. İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları.

- Küçük, Sabahattin (2015). Bâkî Dîvânı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, Muhsin (1997). Nedîm Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pala, İskender (2007). Kahve Molası. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sefercioğlu, M. Nejat (2001). Nev'î Divanı'nın Tahlîli. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sökmen, Cem (2013). Eski İstanbul Kahvehaneleri. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Tietze, Andreas (2016). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünver, Süheyl (1962-63). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler, Türkiye Etnografya Dergisi. C.V, s.39-84
- Yaman, Talat Mümtaz (2004). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler. Ehlikeyfin Kitabı (haz. Fatih Tıǧlı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yazar, İlyas (2012). Kânî Dîvânı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10620,kani-divanipdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 13/08/2017.
- Yazıcı, Gülgün Erişen (Tarihsiz). Edirneli Kâmî ve Dîvânı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10619,kamipdf.pdf?0> 13/08/2017.
- Yenikale, Ahmet (Tarihsiz). Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10632,girispdf.pdf?0>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10633,metinpdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 13/08/2017.
- Yılmaz Orak, Kadriye (2008). İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10656,tirsipdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 13/08/2017.

